

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ارزیابی راهنمای برنامه درسی دینی دوره ابتدایی

سید محمد رضا امام جمعه

دانشجوی دکتری برنامه ریزی درسی

و عضو هیأت علمی دانشگاه شهید رجایی

۱. مقدمه

با توجه به اینکه وجه غالب فرهنگ در کشور ما وجه دینی و اسلامی است و از آنجا که بینش دینی پایه فکری و جهان‌بینی فرد را می‌سازد، بدیهی است که اهتمام به امر تربیت دینی از ضروریات نظام آموزشی ما می‌باشد.

واضح است که انجام این مهم بدون یک برنامه‌ریزی صحیح که بر پایه اصول علمی بنا شده باشد امکان‌پذیر نمی‌باشد. به خصوص در نظام آموزشی ما که به صورت متمرکز اداره می‌شود این امر نمود بیشتری دارد. و در این میان کتاب درسی از نظر جهت دهی به امر تعلیم و تربیت، در تحقق اهداف برنامه نقش مهمی به عهده دارد.

با توجه به امر فوق گروه دینی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی اقدام به بازنگری در برنامه درس دینی نموده است. حاصل تلاش‌های چندین ساله صاحب‌نظران، «راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی» است که به عنوان راهنمای مؤلفان در امر تهیه کتب درسی دینی تعیین‌کننده چگونگی تعلیم و تربیت دینی در مدارس ابتدایی ما در سال‌های آتی خواهد بود.

در این راهنما ابتدا اهداف کلی تعلیم و تربیت دوره ابتدایی در سه حیطه: دانش و اطلاعات، گرایش‌ها و عواطف و مهارتها و عمل معرفی شده است. سپس اهداف هر پایه در هر یک از سه حیطه فوق به تفکیک و به طور مشروح ذکر شده است. (لازم به ذکر

است که تدوین اهداف، یکی از نقاط مثبت این راهنما می‌باشد. به خصوص در مورد کلاس اول ابتدایی که به علت نداشتن کتاب درسی دینی اهدافی نیز در این زمینه تدوین نشده بود.)

اهداف پایه‌ها حول هشت محور اساسی تحقق می‌یابند. این مفاهیم عبارت‌اند از: خدا، پیامبری، امانت، معاد، قرآن، آداب و اخلاق اسلامی، مراسم اسلامی و احکام. این هشت مفهوم تمامی محتوای پیشنهادی دوره ابتدایی را در بر می‌گیرد.

راهنمای جدولی مشخص نموده است که در حدود هر یک از این هشت مفهوم اساسی در هر یک از پایه‌ها چه اهدافی و در چه قلمروی (دانش و اطلاعات، گرایش‌ها و عواطف و مهارت‌ها و عمل) مورد نظر است که باید تحقق یابند.

در جداول دیگری تحت عنوان «جداول وسعت و محتوای تعمیم‌ها» راهنما، جملات، گزاره‌ها و مفاهیمی را تحت عنوان «تعمیم» برای تحقق هر یک از مفاهیم اساسی هشت‌گانه پیشنهاد نموده است که جهت نیل به اهداف برنامه باید در محتوا تبلور یابند.

نظر به این که این تعمیم‌ها نسبتاً کلی هستند از هر تعمیم تعدادی مفاهیم جزئی استخراج شده که در جدول «ارتباط تعمیم‌ها با مفاهیم جزئی» درج شده است.^۱ این جدول، راهنمای مؤلفان در انتخاب محتوای کتاب درسی خواهد بود. تا با در نظر گرفتن اصول پیشنهادی راهنما، اهداف هر پایه، تعمیم‌های ذیل هر مفهوم اساسی و در نهایت مفاهیم جزئی پیشنهادی که ذیل هر تعمیم در این جدول معرفی شده است کتاب درسی را تدوین نمایند.

در راهنما برای دستیابی به اهداف برنامه در قلمرو مهارت‌ها و عمل در جدولی تحت عنوان «جدول وسعت و محتوا (مهارت‌ها و عمل)» سیزده عمل ارزشی و پنج مهارت اساسی که دانش‌آموزان در طی برنامه باید به آنها دست یابند معرفی شده و در برابر آنها نقش برنامه درسی، معلم و دانش‌آموزان برای تحقق هر یک از آنها ذکر شده است.

جهت برنامه‌ریزی مناسب با توجه به ویژگی‌های مخاطبان، مقتضیات زمان و بهره‌گیری از قالب‌های دلچسب و زیبا، راهنما پانزده اصل و معیار در گزینش محتوا و پنج

۱. جدول شماره یک نمونه‌ای از جداول ارتباط تعمیم‌ها با مفاهیم جزئی است که در مورد مفهوم اساسی قرآن توسط راهنما پیشنهاد شده است.

اصل در سازماندهی محتوا مطرح نموده است که ذیل هر یک از اصول روش‌های اجرایی آن اصل نیز شرح داده شده است. علاوه بر این جهت آگاهی بیشتر مؤلفان و دست‌اندرکاران، اصول کلی روش تدریس دینی در دوره ابتدایی بطور مختصر در صفحات ۶۱ و ۶۲ راهنما درج شده است.

در پایان راهنما روش‌های ارزشیابی از سه قلمرو دانش و اطلاعات، گرایش‌ها و عواطف و مهارت‌ها و عمل را با ارایه جداولی شرح داده است.

این راهنما حاصل تلاش هفت ساله اندیشمندان و متخصصان گرانقدری است که در شورای برنامه‌ریزی کتاب‌های درسی ابتدایی تحت نظر گروه دینی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی تهیه شده است. با توجه به اینکه راهنمای جدید برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی دربردارنده نقاط قوت بسیار است. امید می‌رود با اجرای آن وضع مطلوب‌تری بر تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی حاکم شود.

از آنجا که نقد و بررسی برنامه جدید قبل از اجرا می‌تواند به حذف نکات منفی و تقویت نکات مثبت برنامه کمک نماید؛ با توجه به ابراز علاقه و آمادگی دست‌اندرکاران گروه دینی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی در جهت پذیرش انتقادات و پیشنهادها، این تحقیق بر آن است که با نقد و ارزیابی «راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی» پیشنهادهایی برای بهبود برنامه تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی ارایه نماید.^۱

۲. بیان مسئله

تحقیقات گذشته نشان داده است که اگرچه درس دینی در دوره ابتدایی تا اندازه‌ای اهداف خود را برآورده است، اما در این زمینه کاستی‌هایی نیز مشاهده شده است. (عسکری، مجیدعلی، ۱۳۷۰)، (موسی‌پور، نعمت‌الله، ۱۳۷۰)، (منفرد، غلامرضا، ۱۳۶۹)، (قندیلی، سیدجواد، ۱۳۷۳) ... تجدید نظر در برنامه قبلی و تدوین و برنامه جدید نیز دلیلی بر صحت این ادعاست.

حال که راهنمای برنامه جدید ارایه شده است، سؤال اساسی این است که آیا برنامه پیشنهاد شده توسط راهنما با برنامه فعلی واقعاً متفاوت است. و در صورت وجود

۱. مقاله حاضر حاصل بخشی از پژوهشی است که در مرکز مطالعات تربیت اسلامی وابسته به معاونت پرورشی وزارت آموزش و پرورش در حال انجام است.

تفاوت، این تفاوت‌ها در چه زمینه‌هایی اعمال شده است.

پاسخ به این سؤال می‌تواند ما را در شناخت بهتر برنامه و نقد و بررسی آن یاری نماید. علاوه بر آن، این شناخت موجب خواهد شد که مسئولان و دست‌اندرکاران در تمهید هر چه بهتر مقدمات اجرای برنامه موفق‌تر عمل نمایند.

مسئله دیگری که این تحقیق به دنبال پاسخ‌گویی به آن بوده است نحوه ارتباط درس دینی با سایر دروس در دوره ابتدایی می‌باشد. زیرا تربیت دینی به منزله روحی است که در کالبد همه فعالیت‌های انسان مسلمان از جمله فعالیت‌های آموزشی او حضور دارد. بنابراین در یک نظام تربیت دینی نمی‌توان سایر فعالیت‌های آموزشی را نادیده گرفت و تربیت دینی را منحصر به درس خاص و ساعت مشخص دانست. بنابراین محتوای کتاب‌های درسی یکی از عناصر عمده برنامه درسی و فعالیت‌های آموزشی است که باید تجلی‌گاه اهداف تربیت دینی اخلاقی باشد.

به همین سبب سایر کتاب‌های درسی نیز برای تحقق اهداف تربیت دینی برای خود رسالتی قایل شده و سعی نموده‌اند هر کدام در تحقق تربیت دینی نقشی فعال داشته باشند. نگاهی گذرا به کتاب‌های درسی موجود بیانگر این امر است که بعضی از کتاب‌ها (مثل فارسی) به مقدار زیاد و بعضی کتاب‌ها (مثل ریاضی) به مقدار کم محتوای خود را به مطالب دینی اختصاص داده‌اند.

سؤالی که در اینجا مطرح می‌شود این است که آیا مؤلفین سایر کتاب‌های درسی در بیان مطالب دینی موفق بوده‌اند؟ آیا در انتخاب محتوا، اهداف تعلیم و تربیت دینی را در دوره ابتدایی مد نظر داشته‌اند؟ آیا در سازماندهی محتوا به ارتباط طولی و عرضی محتوای کتب با یکدیگر توجه شده است تا از تکرارهای خسته‌کننده جلوگیری شود؟ آیا...؟ نگاهی اجمالی به کتاب‌های درسی نشان می‌دهد که در بسیاری از موارد اصولی که باید در تدوین محتوای مربوط به تعلیم و تربیت دینی در سایر کتاب‌های درسی مورد توجه قرار گیرد رعایت نشده است.

اهمیت این مسأله باعث شد که دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی در همایش نقد و بررسی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی که در تابستان ۱۳۷۸ در تنکابن برگزار نمود، همه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی را از منظر تربیت دینی مورد نقد و بررسی قرار دهد.

نتایج بررسی‌ها نشان داد که رایج‌ترین مفاهیم دینی در سایر کتب درسی با اشکالات زیادی مواجه است و هنوز تا وضع مطلوب فاصله زیادی داریم. در ذیل نمونه‌ای از نتایج نقد و بررسی‌های انجام شده در مورد کتاب فارسی دوم به عنوان شاهد مدعا آورده می‌شود:

۱. با آنکه نیمی از حجم درس‌های کتاب فارسی به مفاهیم دینی اختصاص یافته است اما از آنجا که القای این مفاهیم اکثراً به صورت مستقیم انجام گرفته از تأثیرگذاری تربیتی ضعیفی برخوردار است.

۲. در طرح بسیاری از آموزه‌های دینی موقعیت سنی، ویژگی‌های روانی، میزان درک و فهم دانش‌آموز و ارتباط آن با سایر کتاب‌های دینی لحاظ نشده است.

۳. هماهنگی عرضی و طولی میان آموزش‌های دینی و مطلب فارسی موجود نیست. با توجه به مشکلاتی که در رایج‌ترین مفاهیم دینی در سایر کتب دینی وجود دارد انتظار می‌رفت که برنامه جدید برای حل این معضل چاره‌ای بیندیشد تا از تکرار اشتباهات پیشین جلوگیری شود. ولی متأسفانه راهنما در مورد سایر کتاب‌های درسی موضعی انفعالی گرفته و در صفحه ۶۰ راهنما چنین آمده است.

«موضوعات مورد بحث در سایر کتاب‌ها (غیر از کتاب دینی) در صورتی که ابعاد مذهبی آن مورد بحث قرار نگرفته است می‌تواند در کتاب دینی مطرح شود. البته صرفاً به گونه‌ای که به جنبه‌های دینی موضوعات مورد بحث پرداخته شود».

بنابر مطالب فوق، راهنما مدعی است که باید از طرح مباحث مذهبی مطرح شده در سایر کتاب‌های درسی، در کتاب دینی حتی‌الامکان خودداری شود. بنابراین باید محتوای پیشنهادی راهنما با محتوای سایر کتب درسی مشترکات اندکی داشته باشد. این تحقیق به دنبال آن است که موارد مشترک بین محتوای پیشنهادی راهنما و کتاب‌های درسی غیر دینی فعلی را مشخص نماید. تا مشخص شود برنامه جدید از نظر تکرار مطالب مطرح‌شده در سایر دروس در چه وضعیتی قرار دارد. برای پاسخ به مسایل فوق سؤال تحقیق به شرح زیر تدوین شده است.

راهنمای برنامه جدید تعلیم و تربیت دینی چه محتوای جدیدی را پیشنهاد کرده است، این محتوای جدید دارای چه ویژگی‌هایی است و چه مقدار از محتوای کتاب‌های فعلی در برنامه جدید حذف شده‌اند؟

براساس سؤال فوق، سؤال‌های ویژه تحقیق عبارت‌اند از:

۱. چه مقدار از تعمیم‌ها و مفاهیم ذکر شده در راهنمای جدید برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی در کتاب‌های دینی فعلی دوره ابتدایی مطرح شده است؟
۲. چه مقدار از تعمیم‌ها و مفاهیم ذکر شده در راهنمای جدید برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی در سایر کتاب‌های دینی فعلی دوره ابتدایی مطرح شده است؟
۳. چه مفاهیمی در کتاب‌های دینی فعلی مطرح شده است ولی در راهنمای برنامه جدید تعلیم و تربیت دینی از آنها ذکری به عمل نیامده است؟

۳. روش تحقیق

این پژوهش از نوع «کاربردی» می‌باشد، زیرا هدف تحقیق آن است که با استفاده از تکنیک‌های تحلیل محتوا و با بکارگرفتن روش تحقیق «توصیفی-تحلیلی» به توصیف، ثبت و تجزیه و تحلیل محتوای کتب درسی دینی و سایر دروس دوره ابتدایی پرداخته و با تطابق آن با راهنمای برنامه درسی جدید تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی به شناخت بهتر برنامه جدید نایل آید.

۳-۱. چگونگی انجام تحقیق

محقق برای مقایسه دو برنامه فعلی و برنامه پیشنهادی در زمینه تعلیم و تربیت دینی باید محتوای این دو برنامه را با یکدیگر مقایسه می‌نمود؛ و پس از تجزیه و تحلیل نتایج در مورد شباهت‌ها و تفاوت‌های دو برنامه، در نهایت برنامه جدید را مورد نقد و بررسی قرار می‌داد. با توجه به اهداف و سؤال‌های تحقیق، تحلیل محتوا به شرح زیر انجام گرفت:

۳-۲. تعیین معیارهای عینی برای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی

برای انجام تحقیق نخستین مرحله تعیین معیارهای عینی برای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی با توجه به راهنمای جدید برنامه درسی تعلیمات دینی بود، که این کار به شرح ذیل انجام شد:

پس از مطالعه راهنما مشخص شد که راهنما، برنامه جدید را در پنج بخش اهداف، محتوا، اصول و معیارها در تعلیم و تربیت دینی، اصول کلی روش تدریس و ارزشیابی معرفی نموده است.

برای مقایسه دو برنامه، بخش محتوای راهنمای برنامه درسی به عنوان معیار مقایسه و تحلیل محتوا انتخاب شد. کل محتوای پیشنهادی در راهنمای جدید تحت هشت مفهوم اساسی با عنوان‌های خدا، پیامبری، امامت، معاد، قرآن، احکام، مراسم اسلامی، آداب و اخلاق اسلامی معرفی شده است در ذیل هر یک از این مفاهیم اساسی تعمیم‌های مربوط به این مفاهیم نیز ارائه شده‌اند. در ذیل هر تعمیم نیز مفاهیم جزئی مربوط به هر تعمیم مطرح شده است.

برای دستیابی به معیاری عینی برای تحلیل محتوا، «جدول ارتباط تعمیم‌ها با مفاهیم جزئی» که دربرگیرنده مفاهیم اساسی، تعمیم‌ها و مفاهیم جزئی بود انتخاب شد. زیرا طراحان کتاب‌های درسی دینی در برنامه جدید نیز بر مبنای این جداول محتوای کتاب درسی خود را انتخاب خواهند کرد.

۳-۳. تعیین جامعه آماری و نمونه

در این پژوهش تمامی متن کتاب‌های درسی دوره ابتدایی که در سال تحصیلی ۱۳۸۰-۱۳۷۹ در مدارس کشور تدریس می‌شدند به عنوان محتوای برنامه فعلی دوره ابتدایی مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

در این مرحله برای بررسی دقیق‌تر محتوا، کتاب درسی به اجزای کوچک‌تر که همان درس مختلف باشند تقسیم گردید. در هر درس نیز تک تک صفحات اعم از متن درس، تمرین‌ها و تصاویر، نمودارها و جداول مورد بررسی قرار گرفتند بنابراین در نهایت واحد بررسی تحلیل محتوا، صفحات کتاب تعیین گردید.

۴-۳. طبقه‌بندی واحدها

برای طبقه‌بندی واحدهای مورد بررسی (صفحات کتاب‌های درسی) در مقایسه با معیار عینی یعنی «جداول ارتباط تعمیم‌ها با مفاهیم جزئی»، باید مشخص می‌شد که در چه صفحاتی از کتاب‌های درسی فعلی کدامیک از مفاهیم اساسی و تعمیم‌های مربوط به آنها آمده است که پس از تشخیص، نام کتاب و شماره صفحه در جدول‌هایی که به این منظور تهیه شده بود در مقابل تعمیم مربوط نوشته می‌شد.^۱

۱. جدول شماره ۲ نمونه‌ای از جداول است که نتایج تحلیل محتوا در مورد مفهوم اساسی قرآن را نشان می‌دهد.

برای عینیت و دقت بیشتر در اختصاص مفاهیم مطرح شده در کتاب‌های درسی، به هر طبقه از تعمیم‌ها، مفاهیم جزئی ذیل هر تعمیم نیز مد نظر قرار گرفتند تا با کمک آنها محتوا به همان صورتی که در کتاب‌های درسی ارائه شده مطابق با معیار عینی دقیق‌تری طبقه‌بندی شود و از دخالت برداشت‌های شخصی حتی‌المقدور خودداری شود. ولی در ارائه یافته‌ها و تحلیل نهایی تنها تعمیم‌های جدول، مبنای تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

۵.۳. ارزیابی عینی طبقه‌ها

پس از انجام تحلیل محتوا جایگاه تمام مفاهیمی که در کتاب‌های فعلی آمده است در جداول ارتباط تعمیم‌ها با مفاهیم جزئی مشخص شد، و مفاهیمی که در کتاب‌های فعلی مطرح شده است ولی در «جدول ارتباط تعمیم‌ها با مفاهیم جزئی» از آن ذکر به عمل نیامده است نیز جداگانه یادداشت شد تا مشخص شود چه مفاهیمی در کتاب‌های فعلی مطرح شده ولی در راهنمای جدید حذف شده است.

پس از تعیین اینکه محتوای صفحات کتاب به کدام طبقه تعلق دارد برای ارزیابی عینی طبقه‌ها، تجزیه و تحلیل فراوانی ارائه هر کدام از طبقات در کتاب‌های درسی مد نظر قرار گرفت که بدون استفاده از یک روش کمی، ارزیابی عینی طبقه‌ها در این تحقیق امکان‌پذیر نبود. بنابراین برای پاسخ به سؤال‌های تحقیق، تنها میزان فراوانی هر یک از تعمیم‌های پیشنهادی راهنما در کتاب‌های درسی مبنای تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

۴. نتایج

پاسخ به سؤال اول و دوم تحقیق مبنی بر اینکه چه مقدار از تعمیم‌ها و مفاهیم مذکور در راهنمای جدید در کتاب‌های درسی دینی و سایر کتاب‌های فعلی مطرح شده است؟ ۱-۴. برای پاسخ به سؤال فوق تعمیم‌های مربوط به هر مفهوم اساسی را بطور مجزا مورد بررسی قرار می‌دهیم تا مشخص شود تعمیم‌های ذکر شده در راهنمای برنامه جدید تعلیم و تربیت دینی دوره ابتدایی در کدامیک از کتاب‌های درسی برنامه فعلی مورد بحث قرار گرفته است.

۱-۴. مفهوم اساسی - خدا

الف) کتاب‌های دینی

نتایج تحلیل محتوا در مورد مفهوم اساسی خدا نشان می‌دهد که تعمیم‌های ذیل در

کتاب‌های دینی دوره ابتدایی مورد بحث قرار نگرفته است.^۱

خداوند به درخواست‌ها و سخنان ما گوش می‌دهد. (پایه دوم)

ما به خدای بخشنده نیازمندیم. (پایه سوم)

خداوند دعا‌های سازنده و خوب را اجابت می‌کند. (پایه چهارم)

خداوند مایه امیدواری در زندگی ماست. (پایه پنجم)

ما به حضور خدا در زندگی خود و انس و الفت با او نیازمندیم. (پایه پنجم)

ما به شناخت صحیح خدا و آگاهی از برخی تصورات نادرست خود نیازمندیم. (پایه پنجم)

دعا به صورت دسته جمعی زودتر اجابت می‌شود. (پایه پنجم)

برخی از تصورات درباره خدا خطاست. (پایه پنجم)

یک مقایسه کمی نشان می‌دهد که از ۲۵ تعمیم ذکر شده در ذیل مفهوم اساسی خدا هشت تعمیم فوق در کتاب‌های دینی فعلی مورد بحث قرار نگرفته است. توجه به هشت تعمیم جدید در مورد مفهوم اساسی خدا بیانگر این مسئله است که تعمیم‌های جدید بیشتر بر جنبه‌های عاطفی رابطه با خداوند تکیه دارد و تنها دو مورد آنها در مورد شناخت صحیح از خداوند می‌باشد.

بنابراین به نظر می‌رسد که در مورد مفهوم خداوند تکیه بر جنبه‌های عاطفی و چگونگی رابطه با خداوند در راهنمای جدید نسبت به برنامه قبلی مورد تأکید بیشتری قرار گرفته است. نتایج تحلیل محتوا همچنین نشان می‌دهد که بخشندگی، مهربانی، دانایی و توانایی خداوند و همچنین نعمت‌های بی‌شمار خداوند و اینکه ما باید شکرگزار این نعمت‌ها باشیم در تمام پایه‌ها در کتاب‌های فعلی بیش از سایر تعمیم‌ها و مفاهیم دیگر تکرار شده است.

ب) دیگر کتب درسی

از ۲۵ تعمیم مطرح شده در مورد خداوند تنها از چهار تعمیم زیر در سایر کتاب‌های درسی ذکری به عمل نیامده است.

خداوند مایه امیدواری ماست. (پایه پنجم)

برخی از تصورات درباره خدا خطاست. (پایه پنجم)

خداوند به سخنان و درخواست‌های ما گوش می‌دهد. (پایه دوم)

دعا به صورت دسته جمعی زودتر اجابت می‌شود.

یک مقایسه نشان می‌دهد که بسیاری از تعمیم‌هایی که در کتاب‌های دینی مطرح شده است در سایر کتاب‌های درسی نیز مورد بحث قرار گرفته است. این مسئله نشان می‌دهد که سایر درس‌ها تا چه اندازه توان و ظرفیت طرح تعمیم‌ها و مفاهیم راهنمای جدید را دارند. جدول شماره ۳ بیانگر آن است که کتاب‌های دینی با طرح ۳۰ مورد بحث در مورد مفهوم خداوند بیشترین مطلب را در مورد خداوند طرح نموده‌اند و کتاب‌های فارسی با ۲۶ مورد نزدیک به کتاب‌های دینی قرار دارند. کتاب درسی قرآن با دو مورد و کتاب تاریخ با یک مورد در جایگاه‌های بعدی قرار دارند. ارقام فوق نشان می‌دهد که کتاب فارسی تا چه میزان (حتی در حد کتاب دینی) به طرح مفاهیم مربوط به خداوند پرداخته است.

گرچه تنها ۶۸ درصد از تعمیم‌های پیشنهادی راهنما در مورد مفهوم خداوند در کتاب‌های دینی فعلی مطرح شده است ولی کتاب‌های غیردینی با طرح ۸۴ درصد تعمیم‌های مربوطه به مفهوم اساسی خداوند گوی سبقت را از کتاب‌های دینی ربوده‌اند. با وجود این به نظر می‌رسد بعضی از کتاب‌ها برای طرح مفهوم خداوند مورد غفلت قرار گرفته‌اند. مثلاً این تعمیم که «بدن آدمی یکی از مهم‌ترین نعمت‌ها و بارزترین نشانه‌های توانایی و دانایی خدا است» می‌تواند در درس علوم مورد بحث قرار گیرد. با توجه به اهداف درس علوم در دوره ابتدایی که «توجه به عظمت پدیده‌های خلقت و عظمت خالق»^۱ را مد نظر قرار داده است. جا دارد که اینگونه تعمیم‌ها در این درس مورد توجه بیشتری قرار گیرد.

در مورد مفهوم اساسی خداوند چهار تعمیم از ۲۵ تعمیم پیشنهادی راهنما در هیچ یک از کتاب‌های فعلی مطرح نشده است. این چهار تعمیم که محتوای جدید پیشنهادی راهنمای برنامه جدید در مورد مفهوم اساسی خداوند را تشکیل می‌دهند به شرح ذیل می‌باشند:

- خداوند به سخنان و درخواست‌های ما گوش می‌دهد.

- خداوند مایه امیدواری در زندگی ماست.

- برخی از تصورات درباره خدا خطاست.

- دعا به صورت دسته جمعی زودتر اجابت می‌شود.

توجه به محتوای جدید پیشنهاد شده فوق و همچنین مطالب راهنما در مورد اصول و معیارهای تعلیم و تربیت دینی بیانگر این مطلب است اولاً برنامه جدید در ارایه مفهوم خداوند بر حیطه عاطفی تأکید بیشتری دارد (راهنما، صفحه ۵۳) و به دنبال آن است که بچه‌ها با خداوند ارتباط عاطفی برقرار نمایند. علاوه بر آن راهنما بر ایجاد «امید» نسبت به برنامه فعلی تأکید زیادتری دارد. سومین تعمیم جدید پیشنهادی فوق بیانگر آن است که برنامه جدید، تصفیه ذهن خردسالان از مفاهیم و برداشت‌های ناقص و ایجاد مباحث و مفاهیم دینی متناسب با ساختار ذهنی بچه‌ها را از وظایف خود می‌داند. (راهنما، صفحه ۵۵) تعمیم آخر یعنی برگزاری دعا به صورت دسته جمعی بیانگر تأکیدی است که راهنمای جدید بر مراسم اسلامی دارد.

۴-۱-۲. مفهوم اساسی - پیامبری

الف) کتاب‌های دینی

در بحث پیامبری در راهنمای جدید بیست تعمیم معرفی شده است که شش تعمیم آن در کتاب‌های فعلی دینی مورد بحث قرار نگرفته است. این تعمیم‌ها به شرح زیر می‌باشند:

یاران پیامبر ﷺ در راه اسلام فداکاری بسیاری کردند. (پایه سوم)

حضرت ابراهیم ﷺ از پیامبران خوب خداست. (پایه سوم)

اعمال حضرت ابراهیم ﷺ در رابطه با بت پرستان آگاهانه و صحیح بوده است. (پایه سوم)

پیامبر اسلام ﷺ و حضرت ابراهیم ﷺ را باید دوست داشت و به آنها احترام گذارد. (پایه سوم)

داستان زندگی حضرت موسی ﷺ به عنوان یکی از بزرگ‌ترین پیامبران خدا برای ما

آموزنده است. (پایه چهارم)

حضرت مریم (ع) مادر عیسی ﷺ از زنان پاکدامن و باایمان و نمونه در تاریخ است. (پایه پنجم)

بنابراین ۷۰ درصد از تعمیم‌های پیشنهادی راهنمای جدید، در کتاب‌های فعلی درس

دینی مطرح شده‌اند. پنج تعمیم از شش تعمیم مطرح نشده در کتاب‌های دینی در

کتاب‌های دیگر درسی مورد بحث قرار گرفته‌اند در نتیجه تنها تعمیم مربوط به حضرت

مریم (س) در هیچ یک از کتاب‌های درسی دوره ابتدایی ذکر نشده است. در راهنمای

برنامه جدید مباحث مربوط به معجزه و نشانه‌های پیامبری که در کتاب فعلی دینی پنجم

ابتدایی مطرح شده است حذف شده است.

ب) دیگر کتب درسی

نتایج نشان می‌دهد که چهار تعمیم ذیل مربوط به مبحث پیامبری در کتاب‌های غیردینی دوره ابتدایی مورد بحث قرار نگرفته است.

انسان به رهبری آسمانی نیازمند است. (پایه پنجم)

حضرت مریم (ع) مادر عیسی علیه السلام از زنان پاکدامن و باایمان نمونه در تاریخ است. (پایه پنجم)

پیامبری، نیاز آدمی به هدایت و رهبری آسمانی را برطرف می‌سازد. (پایه پنجم)

پیامبر خدا کودکان را دوست داشت. (پایه دوم)

ارقام جدول شماره ۴ بیانگر این نکته است که ۷۰ درصد از تعمیم‌هایی که در مورد پیامبری در راهنمای جدید مطرح شده است در کتاب‌های دینی فعلی آمده است و در کتاب‌های درسی غیردینی نیز ۸۰ درصد این مطالب مطرح شده است. در نتیجه این تعمیم‌ها در دروس غیردینی بیش از دروس دینی آمده است. درس دینی با ۳۰ ارایه بیشترین و درس فارسی با ۲۶ ارایه در فاصله کمی از درس دینی قرار دارد. درس تاریخ با ۱۷ ارایه در مقام سوم و درس قرآن با ۴ ارایه در رتبه چهارم قرار دارد درس مدنی نیز با ۱ ارایه در مقام پنجم قرار دارد. آنچه که قابل توجه است ظرفیت بالای درس تاریخ برای مطرح نمودن مفاهیم مربوط به پیامبری می‌باشد که با هماهنگی و برنامه‌ریزی از این ظرفیت‌ها استفاده مطلوب‌تری می‌توان نمود.

در مورد مفهوم اساسی پیامبری راهنمای جدید یک تعمیم در مورد حضرت مریم (ع) را به عنوان تنها محتوای جدید برنامه پیشنهادی مطرح نموده است. زیرا بقیه محتوای پیشنهادی در کتاب‌های برنامه فعلی به نحوی مطرح شده‌اند. این محتوای جدید و همچنین طرح مفاهیمی در مورد حضرت زینب (س) در بحث امامت و طرح مفاهیمی در مورد حضرت زهرا (س) در بحث مراسم اسلامی که در کتاب‌های دینی فعلی مطرح نشده‌اند بیانگر آن است که برنامه جدید به دنبال ارایه الگوهایی برای دختران می‌باشد. و می‌خواهد که نقش زنان مؤمن را در برنامه جدید پررنگ‌تر سازد.

۳-۱-۴. مفهوم اساسی - امامت

الف) کتاب‌های دینی

از ۲۵ تعمیم مطرح شده در مورد مفهوم اساسی امامت که در راهنمای جدید مطرح شده است تعمیم‌های ذیل در کتاب‌های دینی فعلی مورد بحث قرار نگرفته‌اند:

زینب کبری (س) الگوی فداکاری و استقامت بود. (پایه سوم)
 ما به امامان خود احترام می‌گذاریم و آنها را دوست داریم. (پایه چهارم)
 شیعه بودن افتخار ماست. (پایه پنجم)

از سه تعمیم فوق تنها تعمیم شیعه بودن افتخار ماست و مفاهیم جزئی ذیل آن در دیگر کتاب‌های درسی نیز مورد بحث قرار نگرفته ولی به دو تعمیم دیگر در کتاب‌های درسی غیردینی پرداخته شده است.

ب) دیگر کتب درسی

از ۲۵ تعمیم مطرح شده در مورد مفهوم اساسی امامت که در راهنمای جدید مطرح شده است از هشت تعمیم در کتاب‌های درسی غیردینی دوره ابتدایی ذکری به عمل نیامده است. به عبارت دیگر در این کتاب‌ها در مورد حضرت فاطمه (س) امام جواد علیه السلام، امام هادی علیه السلام، امام حسن عسکری علیه السلام و امام زمان (عج) مطلبی نیامده است.

در مبحث امامت کتاب‌های دینی فعلی ۸۸ درصد تعمیم‌ها را مطرح نموده‌اند و کتاب‌های غیردینی ۶۸ درصد از تعمیم‌ها را مطرح نموده‌اند. ۹۶ درصد از تعمیم‌های پیشنهادی در مورد مبحث امامت جدید نیستند و در کتاب‌های دینی و غیردینی برنامه فعلی به آنها اشاره شده است.

کتاب‌های فعلی دینی دوره ابتدایی با ۴۶ مورد بیشترین سهم از آرایه تعمیم‌ها را به عهده داشته‌اند کتاب‌های فارسی با ۳۶ مورد آرایه بعد از کتاب‌های دینی بیشترین سهم را در آرایه مفهوم امامت به عهده دارند که نشان می‌دهد در مورد مفهوم امامت نیز کتاب‌های فارسی دارای ظرفیت بالایی برای آرایه مطالب هستند. کتاب‌های تاریخ با ۱۱ مورد، اجتماعی با ۸ مورد، مدنی با ۳ مورد و قرآن با یک مورد در آرایه مفهوم امامت نقش داشته‌اند. در میان دروس ابتدایی بعد از کتاب‌های فارسی نقش کتاب تاریخ و اجتماعی در آرایه این مفهوم نیز قابل توجه است.

۴-۱-۴. مفهوم اساسی - معاد

الف) کتاب‌های دینی

از ۱۶ تعمیم مربوط به مفهوم اساسی معاد تنها مبحث «امیدواری به رحمت خداوند» در کتاب‌های دینی فعلی مورد غفلت واقع شده است.

ب) دیگر کتب درسی

راجع به مفهوم اساسی معاد ۱۶ تعمیم در راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی دوره ابتدایی پیشنهاد شده است که فقط سه تعمیم از این تعمیم‌ها در کتاب‌های درسی غیر دینی مطرح شده است. بنابراین به نظر می‌رسد مفهوم معاد در کتاب‌های درسی غیر دینی بسیار کم مورد توجه قرار گرفته است و تنها ۱۸/۷۵ درصد تعمیم‌های پیشنهادی راهنما در مورد مفهوم معاد در کتب درسی غیر دینی ذکر شده است در حالی که حدود ۹۳/۷۵ درصد از تعمیم‌های پیشنهادی راهنما در مورد مفهوم معاد در کتاب‌های دینی فعلی مطرح شده است. بنابراین تعمیم‌های پیشنهادی راهنما در مورد معاد نیز تعمیم‌های جدیدی نیستند. تنها مبحث مطرح نشده «توجه به رحمت خداوند است» که در راهنمای جدید مورد توجه قرار گرفته است.

درس دینی با ۳۵ مورد ارایه مفاهیم مربوط به معاد بیشترین نقش را در ارایه این مفهوم بین کتاب‌های درسی ایفا نموده است. در حالی که کتاب فارسی با ۳ مورد و درس مدنی و تاریخ هر کدام با یک مورد نقش کمی در عرضه این مفهوم داشته‌اند. درس فارسی با ذکر سه مورد از مفاهیم مربوط به معاد کمترین ارایه را در بین مفاهیم اساسی، به مفهوم معاد اختصاص داده است.

علاوه بر مطالب فوق به نظر می‌رسد برنامه جدید تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی خواسته است با مطرح نمودن تعمیم «امیدواری به رحمت خداوند» به عنوان تنها محتوای جدید برنامه پیشنهادی، اصل شماره ۱۰ راهنمای برنامه درسی را محقق سازد که گفته است: «مطالب و محتوای کتاب بدون لطمه زدن به آسایش عاطفی و روحی کودکان باید به گونه‌ای گزینش شود که تعادل بین بیم و امید برقرار بماند» (راهنما، صفحه ۵۷)

۴-۵. مفهوم اساسی - قرآن

الف) کتاب‌های دینی

در راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی ده تعمیم در مورد قرآن مطرح شده است که نیمی از آنها یعنی ۵ تعمیم در کتاب‌های دینی مورد بحث قرار نگرفته است. این تعمیم‌ها عبارت‌اند از:

شنیدن داستان‌های قرآن لذت بخش است. (پایه سوم)

در قرآن دعا‌های مهم و ارزشمندی وجود دارد. (پایه چهارم)

اسلام برای کسانی که قرآن می‌خوانند و حفظ می‌کنند، احترام بیشتری قایل است.
(پایه چهارم)

قرآن وسیله هدایت آسمانی است. (پایه پنجم)
یک مسلمان باید بتواند قرآن را درست بخواند، بفهمد و به آن عمل کند. (پایه پنجم)
ب) کتاب‌های غیردینی

گرچه نیمی از تعمیم‌های پیشنهاد شده راهنمای برنامه جدید در مورد مفهوم قرآن در کتاب‌های دینی فعلی مطرح نشده است. ولی این مهم را سایر کتاب‌های درسی به خصوص درس قرآن به عهده گرفته‌اند و توانسته‌اند صد درصد تعمیم‌های پیشنهادی را مطرح نمایند. فراوانی آرایه تعمیم‌های مربوط به قرآن در درس دینی ۱۱ است در حالی که سایر دروس ۳۳ مورد آرایه داشته‌اند که ۲۰ مورد آنها مربوط به درس قرآن است. نیمی از این بیست مورد مربوط به کتاب قرآن کلاس اول می‌باشد. که در سال جاری تحصیلی برای اولین بار در سراسر کشور در کلاس اول و دوم ابتدایی تدریس می‌شود. این امر بیانگر آن است که برنامه جدید تدریس قرآن در دوره ابتدایی سهم بسیار بزرگی از تحقق اهداف درس دینی را در مورد مفهوم اساسی قرآن به عهده گرفته است.

آرایه صد درصد تعمیم‌های مربوط به این مفهوم در سایر دروس، به خصوص درس قرآن، بیانگر آن است که باید در مورد تعمیم‌های پیشنهادی راهنما درباره مفهوم قرآن و همچنین اصل شماره ۸ راهنما در مورد فعالیت‌های پیشنهادی برای پرورش معیارها و نگرش‌های مطلوب اسلامی، که بر ترغیب دانش‌آموزان به قرائت قرآن و مطالعه قصص قرآنی تأکید دارد یک بازنگری مجدد صورت گیرد تا با توجه به برنامه جدید درس قرآن نقش هر یک از دروس دینی و قرآن در تحقق اهداف مشخص‌تر شود.

۱-۴. مفهوم اساسی - احکام

الف) کتاب‌های دینی

از مجموع ۲۳ تعمیم ذکر شده در راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی از ۷ تعمیم ذیل در کتاب‌های دینی دوره ابتدایی ذکری به عمل نیامده است.

نماز عید فطر از عبادت‌های مهم و پسندیده است. (پایه سوم)

هر چیزی را نمی‌توان خورد. هر کاری را نمی‌توان کرد. (پایه چهارم)

زکات از عبادات اسلامی و از فروع دین است.

اسلام اصول دین و فروع دین دارد. (پایه پنجم)
غسل روز جمعه یکی از آداب مهم اسلامی است. (پایه پنجم)
تقلید و مرجعیت از مهم‌ترین نکاتی است که یک مسلمان باید با آن آشنا باشد. (پایه پنجم)
خمس از عبادات و از فروع دین است. (پایه پنجم)

ب) کتاب‌های غیر دینی

از ۲۳ مفهوم اساسی مربوط به احکام ۱۳ مورد یعنی ۵۶/۵ درصد آنها در کتاب‌های درسی غیر دینی مطرح شده است. و ده تعمیم نیز در این کتاب‌ها مورد بحث قرار نگرفته است. اکثر مفاهیم مورد بحث قرار گرفته مربوط به نماز هستند. (۹ تعمیم از ۱۳ تعمیم) کتاب‌های دینی با ۲۹ مورد بیشترین فراوانی در ارزیابی تعمیم‌های مربوط به احکام را دارا بوده‌اند. کتاب‌های غیردینی با فراوانی ۲۷ فاصله کمی با کتاب‌های دینی دارند. از میان کتاب‌های غیر دینی درس فارسی با فراوانی ۱۵ در صدر قرار دارد و درس قرآن با فراوانی ۴، درس اجتماعی و مدنی هر کدام با فراوانی ۳ و درس تاریخ و ریاضی با فراوانی ۱، از نظر ارزیابی تعمیم‌های مربوط به احکام در موقعیت‌های بعدی قرار دارند. درس ریاضی تنها یکی از تعمیم‌های پیشنهادی راهنمای برنامه جدید را ارزیابی نموده است که آن هم در کلاس سوم ابتدایی و مربوط به اوقات نماز می‌باشد.

در بحث احکام حدود ۲۶ درصد مطالب پیشنهادی جدید هستند و راهنمای جدید مباحث مربوط به غسل روز جمعه، تقلید، مرجعیت، خمس، زکات، نماز عید فطر، اصول دین و فروع دین را به عنوان محتوای جدید پیشنهاد نموده است زیرا هیچکدام از این مفاهیم در کتاب‌های درسی فعلی مطرح نشده‌اند.

۴-۷. مفهوم اساسی مراسم اسلامی

الف) کتاب‌های دینی

مراسم اسلامی مفهومی است که بیش از سایر مفاهیم اساسی در کتاب‌های دینی فعلی مورد بی‌توجهی قرار گرفته است و از ۱۷ تعمیم مطرح شده در راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی ۱۴ تعمیم و مفاهیم جزئی ذیل آنها مورد بحث قرار نگرفته است. به عبارت دیگر تنها ۳ تعمیم از ۱۷ تعمیم پیشنهادی در کتاب‌های فعلی دینی مطرح شده‌اند. این تعمیم‌ها عبارت‌اند از:

واقعه عاشورا از مهم‌ترین وقایع تاریخ مسلمانان است. (پایه دوم)

در مراسم روز عاشورا از دشمنان خدا بیزاری می‌جویم. (پایه چهارم)
 نماز جمعه یکی از مراسم باشکوه مسلمانان است. (پایه پنجم)

ب) کتاب‌های غیردینی

تحلیل محتوا نشان می‌دهد که ۱۰ تعمیم از ۱۷ تعمیم نیز در سایر کتاب‌های درسی مطرح شده‌اند که ۵۸/۸ درصد از مفاهیم پیشنهادی را تشکیل می‌دهند. در میان مفاهیم اساسی پیشنهادی راهنما، تنها مفهوم احکام است که با اختلاف اندکی در کتاب‌های درسی غیردینی کمتر از مفهوم مراسم اسلامی ارایه شده است. که با توجه به محدودیت نسبی بحث احکام به مباحث فقهی و وسعت بحث مراسم اسلامی و قابل طرح بودن در بسیاری از دروس این عدم توجه به بحث مراسم اسلامی خود را آشکارتر نشان می‌دهد. نکته جالبی که در برنامه جدید مورد توجه قرار گرفته تأکید بر اعیاد و جشن‌ها و بُعد شادی بخش مراسم اسلامی است. در حالی که از ۷ تعمیم پیشنهادی راهنما که در کتاب‌های فعلی غیردینی مورد بحث قرار نگرفته ۶ تعمیم در مورد اعیاد و جشن‌ها و مراسم شادی بخش اسلامی است.

تعمیم‌های جدید که در هیچ یک از کتب درسی دوره ابتدایی ارایه نشده‌اند عبارت‌اند از:

شیعیان برای ابراز علاقه به امام زمان (عج) خود، روز نیمه شعبان را جشن می‌گیرند. (پایه دوم)

نماز جماعت یکی از مراسم اسلام است. (پایه سوم)

عید فطر یکی از اعیاد بزرگ اسلام است که مسلمانان آن را جشن می‌گیرند. (پایه سوم)

روز مادر یعنی روز ولادت حضرت فاطمه زهرا (س) از اعیاد مهم اسلامی است. (پایه سوم)

عید قربان از اعیاد بزرگ اسلامی است که مسلمانان آن را جشن می‌گیرند. (پایه چهارم)

ما در اعیاد و مراسم اسلامی می‌توانیم مشارکت داشته باشیم. (پایه پنجم)

ایام ولادت ائمه معصومین علیهم‌السلام از اعیاد اسلامی به شمار می‌روند. (پایه پنجم)

در میان مفاهیم اساسی مطرح شده در راهنمای جدید مفهوم اساسی مراسم اسلامی کمترین میزان ارایه را در کتب دینی فعلی داشته است. در کتب غیردینی نیز این مفهوم مورد توجه چندانی قرار نگرفته است و این مفهوم کمترین میزان ارایه را در بین مفاهیم پیشنهادی به خود اختصاص داده است. آنچه جالب توجه است عدم توجه برنامه فعلی

بر بعد شادی بخش مراسم می‌باشد در حالی که راهنمای جدید چه از نظر ارایه تعمیم‌های مربوط به این مفهوم و چه در بحث اصول و معیارها در تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی بر روی این بعد تأکید نموده است، از جمله در ذیل اصل شماره هشت در مورد گزینش محتوا، برای پرورش معیارها و نگرش‌های مطلوب اسلامی در کودکان، بر توجه خاص بر آن دسته از مراسم مذهبی و مظاهر دینی که با رغبت‌های کودکان هماهنگی دارند تأکید شده است. (راهنما، صفحه ۵۶) و علاوه بر آن در ذیل اصل شماره ۳ در مورد اصول و معیارها در سازماندهی محتوا برای فعالیت‌های فوق برنامه و خارج از کلاس، بازدید از اماکن مقدس و متبرک، دیدار با علمای دینی و شرکت در مراسم اجتماعی و عبادی پیش‌بینی شده است. (راهنما، صفحه ۶۰)

۱-۴. مفهوم اساسی - آداب و اخلاق اسلامی

الف) کتاب‌های دینی

در مورد آداب و اخلاق اسلامی در برنامه جدید ۲۹ تعمیم پیشنهاد شده است که تنها ۹ تعمیم آن در کتاب‌های دینی فعلی نیامده است. ۸ تعمیم از ۹ تعمیم در سایر کتاب‌های درسی آمده‌اند. تنها تعمیم «حفظ آبروی مردم به ویژه مسلمانان یک اصل مهم است». در هیچ کتاب درسی مطرح نشده است.

ب) کتاب‌های غیردینی

از ۲۹ تعمیم پیشنهادی راهنمای جدید برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی در مورد آداب و اخلاق اسلامی تنها یک تعمیم است که در دروس غیردینی ابتدایی مطرح نشده است ولی بقیه تعمیم‌های مربوط به این مفهوم اساسی در این دروس به کرات عرضه شده‌اند. فراوانی تعمیم‌های ارایه شده مربوط به مفهوم اساسی آداب و اخلاق اسلامی از همه مفاهیم اساسی بیشتر است که در دروس دینی و غیر دینی ۱۷۵ می‌باشد از این تعداد دروس دینی با فراوانی ۳۸ سهم کمی را نسبت دروس غیر دینی با فراوانی ۱۳۷ در ارایه تعمیم‌های این مفهوم اساسی به عهده دارند. درس فارسی با فراوانی ۹۹ در بین سایر دروس، نقش قاطعی در ارایه مفاهیم مربوط به آداب و اخلاق اسلامی را به عهده دارد.

جدول شماره ۴ بیانگر آن است که ۶۹ درصد مفاهیم پیشنهادی راهنمای جدید در کتاب‌های دینی فعلی مطرح شده‌اند ولی کتاب‌های درسی غیر دینی ۵۵/۹۶ درصد این تعمیم‌ها را مورد بحث قرار داده‌اند. آنچه جالب به نظر می‌رسد نقش مهم کتاب‌های

غیردینی برنامه فعلی دوره ابتدایی در ارایه تعمیم‌ها و مفاهیم مربوط به آداب و اخلاق اسلامی است. زیرا هم فراوانی زیاد ارایه این مفاهیم و هم تعداد تعمیم‌هایی که در کتاب‌های غیردینی مطرح شده است، این مسئله را فرا روی برنامه‌ریزان قرار می‌دهد که از چنین ظرفیت‌هایی در ارایه مفهوم اساسی آداب و اخلاق نمی‌توان به سادگی گذشت و نحوه ارایه این مفهوم را در کتاب‌های غیردینی نیز باید مد نظر قرار داد.

۴-۲. پاسخ به سؤال سوم تحقیق

برای پاسخ به این سؤال که راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی چه مقدار از محتوای کتب موجود را حذف کرده است، مفاهیمی که در کتاب‌های فعلی آمده است ولی در راهنمای برنامه جدید از آنها ذکر می‌شود به عمل نیامده است به شرح زیر معرفی می‌شوند:

در بحث پیامبری مطالب مربوط به معجزه و نشانه‌های پیامبری که در کتاب دینی پنجم مورد بحث قرار گرفته است در راهنمای جدید حذف شده است.

مباحث مربوط به جهاد در راه خدا و نصرت خداوندی و پیروزی لشکریان خداوند، همچنین بحث شهادت، مقام شهدا، و توجه به بازماندگان و فرزندان شهدا و مطالب راجع به وطن دوستی در برنامه جدید ارایه نشده است. مفاهیم امانت‌داری، عیادت از بیماران، وقف، وفای به عهد، برابری با مستمندان و هم‌خوراکی با آنها، مهمان‌نوازی، نفی خرافه، عدم مسخره کردن دیگران، نینداختن سنگینی بار خود بر دوش دیگران و نماز آیات نیز از جمله مفاهیمی هستند که در کتاب‌های درسی فعلی طرح شده‌اند ولی در برنامه جدید از آنها ذکر می‌شود به عمل نیامده است.

۵. جمع‌بندی یافته‌ها

جدول شماره چهار نشان می‌دهد که از ۱۶۵ تعمیم پیشنهادی راهنما ۱۱۲ تعمیم یا ۶۷/۸۷ درصد آنها در کتاب‌های دینی مطرح شده‌اند. در سایر کتاب‌های درسی دوره ابتدایی نیز ۷۱/۵ درصد مفاهیم پیشنهادی راهنما آمده است. در نتیجه کتاب‌های درسی دینی و غیر دینی فعلی بر روی هم ۸۷/۲۷ درصد از محتوای پیشنهادی راهنمای جدید را ارایه نموده‌اند. بنابراین تنها ۱۷/۷۳ درصد از محتوای پیشنهادی راهنما جدید است و بقیه محتوا مفاهیم تکراری برنامه فعلی هستند. سؤالی که در اینجا مطرح می‌شود این

است که با وجود تکراری بودن مفاهیم، برنامه جدید دارای چه ویژگی‌هایی است که آنرا متفاوت با برنامه قبلی می‌سازد؟
برای پاسخ به این سؤال در قسمت بحث و نتیجه‌گیری ویژگی‌های برنامه جدید را در چند بعد مورد بررسی قرار می‌دهیم.

ع. بحث و نتیجه‌گیری

ع.۱. ویژگی‌های محتوای جدید

یکی از نقاط تمایز برنامه جدید، طرح مفاهیم و محتوای جدید است هر چند محتوای جدید تنها ۱۷/۷۳ درصد از محتوای پیشنهادی را تشکیل می‌دهد ولی با بررسی آنها می‌توان به برخی ویژگی‌های برنامه جدید پی برد.

در مورد مفهوم خداوند بررسی مفاهیم جدیدی که راهنما پیشنهاد نموده است بیانگر آن است که برنامه‌ریزان قصد دارند ضمن جلوگیری از تشکیل تصورات نادرست در مورد خداوند در کودکان، تصویری از خدا در کودک ایجاد نمایند که بیش از آنکه خوف‌انگیز باشد امیدآفرین است. خداوندی که می‌توان او را دوست داشت، با او صحبت کرد و با او احساس نزدیکی نمود. می‌خواهند درس دینی در مورد این مفهوم به گونه‌ای عمل نماید که زمینه تجربه مذهبی نزدیکی با خداوند در کودکان ایجاد شود و در یک کلام بیش از آنکه بر جنبه دانشی مفهوم خداوند تأکید کنند بر جنبه عاطفی این مفهوم تأکید دارند.

در مورد مفهوم پیامبری تنها تعمیم جدید که درباره حضرت مریم(ع) پیشنهاد شده نشان می‌دهد که حتی در بحث پیامبری که اختصاص به مردان دارد مؤلفین به دنبال ارایه نمونه‌ای از زنان پاکدامن و با ایمان تاریخ به عنوان الگو برای دختران هستند، تا مباحث یکسره اختصاص به مردان نداشته باشد.

در مورد مفهوم امامت نیز، تنها تعمیم جدید «شیعه بودن افتخار ماست» می‌باشد که نشان می‌دهد مؤلفان برنامه جدید خواسته‌اند که با درک معنای شیعه بودن و عظمت شیعه، دانش آموز هر چه بیشتر به فرهنگ شیعی احساس تعلق نماید و با میل و علاقه به آن روی آورد.

در مورد بحث مربوط به معاد نیز پیرو مطالب مطرح شده در مورد خداوند برنامه

جدید با ارایه یک تعمیم جدید «امیدواری» به رحمت خداوند را مورد تأکید قرار داده است. در بحث احکام مطالب برنامه فعلی بیشتر محدود به نماز و روزه است ولی مباحث احکام در برنامه جدید وسعت بیشتری یافته است و محتواهای جدیدی را عرضه نموده است. مفهوم اساسی مراسم اسلامی در برنامه جدید بسیار مورد توجه قرار گرفته است و از ۲۵ تعمیمی که راهنما به عنوان محتوای جدید پیشنهاد کرده است ۱۴ تعمیم متعلق به مفهوم اساسی مراسم اسلامی است و این بیانگر آن است که برنامه‌ریزان درس تعلیم و تربیت دینی به قابلیت‌های مراسم اسلامی در ایجاد زمینه تجربه دینی در کودکان توجه خاصی داشته‌اند. به علاوه برای ایجاد نگرش مثبت در بچه‌ها بعد شادی بخش مراسم و اعیاد مورد توجه ویژه‌ای قرار گرفته است.

همانطور که بررسی فوق نشان می‌دهد به جز مفهوم اساسی مراسم اسلامی و تا حدودی مفهوم احکام و مفهوم خداوند برنامه جدید در ارایه تعمیم‌های مربوط به مفاهیم اساسی تغییر چندانی ننموده است.

ولی همین تغییرات اندک در محتوا با توجه به تأکیدی که بر جنبه‌های عاطفی تربیت دینی و نیز فراهم نمودن زمینه‌های تجربی مذهبی در کودکان دارد، چنانچه با موفقیت در مدارس ما اجرا بشود و بتواند از امکانات خارج از مدرسه نیز به نحو مطلوب بهره بگیرد می‌تواند تغییری مهم و اساسی در تعلیم و تربیت دینی کودکان این مرز و بوم به وجود آورد. این نقطه تمایز و قوت راهنما را خطری جدی تهدید می‌کند که آگاهی از آن می‌تواند دست‌اندرکاران و مؤلفان را از افتادن مجدد در ورطه آن باز دارد. با توجه به اینکه یکی از مشکلات کتب فعلی گستره شناختی محتوای آنهاست (قنبدلی، سیدجواد، ۱۳۷۳) راهنمای جدید باید آنها را تغییر داده و یا حذف می‌نمود. لذا اشکال و خطر اصلی در عدم تغییر محتوا، آن است که همان رویه قبلی تکرار شود. بنابراین با توجه به بند دوم از اصل سوم راهنما در مورد اصول و معیارهای گزینش محتوا (صفحه ۵۴) که «اجتناب از طرح مسایل پیچیده و ملال‌آور و مباحث نظری و استدلالی و بی‌روح و خشک» را مورد توجه قرار داده است؛ بایستی رویه معمول در کتب تعلیمات دینی که سعی می‌شود انبوهی از معارف دینی به صورت مستدل برای کودکان دوره ابتدایی ارایه شود، مورد تجدید نظر قرار گیرد و با توجه به ویژگی‌های رشد عقلانی و عاطفی دانش‌آموزان و عدم ضرورت طرح استدلالی این معارف برای ایشان، بر ایجاد تجربه دینی خوشایند و فراهم

آوردن زمینه‌ای برای رشد فطرت پاک و حقیقت جوی ایشان تأکید شود. و سعی شود که به جای تأکید بیش از حد بر بعد دانش و اطلاعات با پرورش عادات صحیح، عواطف، نگرش‌ها و مهارت‌های مطلوب دینی در آنها ایجاد شود.

۲-۶. ویژگی‌های اهداف

برنامه جدید در تنظیم اهداف به سه بعد دانش و اطلاعات، گرایش‌ها و عواطف، و مهارت‌ها و عمل تأکید داشته است و خواسته است که رسیدن به اهداف نیز با توجه به این سه بعد مورد ارزیابی قرار گیرد. بدیهی است که تأکید برنامه جدید بر قلمرو گرایش‌ها و عواطف و نیز مهارت‌ها و عمل، تأکیدی میمون و فرخنده است ولی صرف توجه و تأکید، بدون آنکه چگونگی تحقق این امر در تمام مفاهیم جزئی برنامه متبلور گردد، رویکردی ابتر خواهد بود. بنابراین راهنما باید در مورد هر مفهوم جزئی پیشنهادی اولاً این مسئله را مشخص سازد که برای تحقق هر مفهوم بیشتر بر کدام یک از این سه بعد تأکید دارد. و دیگر اینکه آیا برای ارایه این مفاهیم به نحوی که اهداف سه‌گانه تحقق یابد، دستورالعملی وجود دارد یا خیر؟ به عبارت دیگر آیا نوع و شکل ارایه مفهومی راکه ما می‌خواهیم عرضه کنیم چنانچه در قلمرو دانش و اطلاعات باشد با مفهومی که در قلمرو نگرش‌ها و عواطف یا مهارت‌ها و عمل است تفاوت دارد یا خیر؟ اگر تفاوت دارد، مؤلفان کتاب درسی بر مبنای چه الگو و دستورالعمل ذکر شده در راهنما، این تفاوت را در ارایه لحاظ نمایند تا به حداکثر نتیجه دست یابند؟

۳-۶. ویژگی‌های روش

میزان تحقق اهداف هر برنامه درسی منوط به نحوه اجرای آن در کلاس درس می‌باشد. به خصوص در مورد این برنامه خاص که محتوای آن نسبت به برنامه قبل تغییرات زیادی ننموده و علاوه بر آن برای چگونگی نحوه ارایه هر مفهوم در کتاب درسی مطابق با عملکرد مورد انتظار، در سه بعد دانشی، نگرشی و مهارتی؛ دستورالعمل خاصی پیش‌بینی نشده است. بدیهی است در چنین حالتی که محتوا و نحوه ارایه آن در کتاب درسی مشمول تغییر اساسی نشده بیشترین بار تغییر برنامه بر روش ارایه آن در کلاس درس و بر روی معلمان خواهد بود تا بتوان مدعی شد برنامه

جدید در اجرا به اهداف خود رسیده است. بنابراین اگر برنامه بخواهد واقعاً تحول ایجاد نماید، باید در روش‌های اجرایی، سرمایه‌گذاری کلانی به عمل آورد و این ممکن نخواهد بود مگر با تغییر نگرش معلمان و ایجاد مهارت‌های جدید در آنان، در غیر این صورت تغییر برنامه بدون همکاری معلمان در اجراء، کاری عقیم و بی‌ثمر خواهد بود.

تأکید بر روی محتوا و روش‌های اجرای آن در کلاس درس نباید این توهم را در ما به وجود آورد که رسیدن به اهداف برنامه با تدارک یک کتاب درسی خوب و ارایه آن با روشی مطلوب در کلاس درس توسط معلمانی کارآمد ممکن، و کار ما پایان یافته خواهد بود. بلکه با توجه با ماهیت تربیت دینی و صعوبت و پیچیدگی آن، لازم است که تمامی امکانات ممکن برای تحقق این امر بسیج شود. بنابراین شاید لازم به تأکید مجدد نباشد که دستیابی به اهداف برنامه از دایره کتاب دینی و روش‌های اجرایی آن به تنهایی خارج خواهد بود و بیش از همه همت معلمان و همکاری همه دست‌اندرکاران و یاری خانواده‌ها را در جهت به‌کارگیری همه امکانات تربیتی جامعه در (نظیر مساجد، زیارتگاه‌ها، مراکز تفریحی، ورزشی، فیلم، کتاب، موسیقی، جو خانواده‌گی، اردوها و...) در جهت فراهم کردن تجربه مذهبی در کودکان را طلب می‌نماید.

البته به‌کارگیری این امکانات نباید به‌گونه مستقیم و به‌نحوی باشد که موجب دل‌زدگی فرد را فراهم نماید. لازم است در اینجا این نکته را تذکر دهیم که چنانچه این امر با آگاهی و سعه صدر انجام نگیرد و شخصیت‌های تنگ‌نظر و غیرمنطقی بخواهند تجربیات محدود خویش را به عنوان تجربیات و عواطف اصیل مذهبی به کودکان تحمیل نمایند، عواقب چنین کاری و تأثیر آن در روح لطیف کودکان ما بسیار وخیم خواهد بود.

۴-۶. ویژگی‌های ارزشیابی

علاوه بر تغییرات فوق‌شبه‌های ارزشیابی نیز باید متحول و دگرگون شود. هرچند برنامه جدید به این مهم توجه داشته، ولی با چاپ چند جدول در کتاب راهنمای معلم درس دینی همراه با حفظ ساختار نظام ارزشیابی فعلی نمی‌توان از معلمان انتظار داشت که بتوانند تضادهای موجود را حل نموده و ارزشیابی مطلوبی به عمل آورند. بنابراین ضمن استقبال از تغییرات پیشنهادی راهنما در مورد شبه‌های ارزشیابی انتظار می‌رود با انجام مطالعات بیشتر در این مورد بتوان با تغییر ساختار در نظام ارزشیابی به اهداف

مورد نظر در این زمینه دست یافت.

ع۵. نقش دروس غیردینی

بحث دیگر ما به این مطلب اختصاص دارد که با توجه به نقش دروس غیر دینی در ارایه مفاهیم اساسی مطروحه در راهنمای جدید، موضع برنامه جدید درس تعلیم و تربیت دینی در برابر این دروس چه می تواند باشد؟

اطلاعات حاصل از تحلیل محتوای کتب درسی فعلی حاکی است که کتاب های دینی ۲۱۵ مورد ارایه تعمیم های برنامه جدید را بر عهده داشته اند در حالی که فراوانی ارایه این تعمیم ها در کتاب های درسی غیر دینی ۳۵۵ مورد می باشد مطالعه آمار و ارقام ارایه شده در قسمت های قبل نیز اهمیت سایر دروس را در ارایه مفاهیم مربوط به تعلیم و تربیت دینی آشکارتر می سازد. حال سؤال این است که در برابر چنین وضعیتی چه موضعی می توان گرفت؟

راهنمای جدید در صفحه ۶۰ ذیل اصل شماره ۴ چنین آورده است:

«در تدوین محتوا لازم است به ارتباط طولی و عرضی آن با دیگر کتاب های دوره ابتدایی توجه شود تا ضمن جلوگیری از تکرارهای خسته کننده، مباحث هر کتاب مکمل کتاب پیشین باشد.»

در ذیل روش های اجرایی اصل فوق آمده است که «موضوعات مورد بحث در سایر کتاب ها (کتاب های غیردینی)، در صورتی که ابعاد مذهبی آن مورد بحث قرار ننگرفته است می تواند در کتاب دینی مطرح شود. البته به گونه ای که صرفاً به جنبه های دینی موضوع مورد بحث پرداخته شود.»

با دقت در اصل فوق و روش های اجرایی آن بنظر می رسد که برنامه ریزان درسی تعلیم و تربیت دینی در برابر سایر دروس یک نقش حداقلی برای خود قایل شده اند. بدین صورت که برای جلوگیری از تکرارهای خسته کننده تنها اجازه دارند موضوعات مورد بحث در سایر کتاب ها را به شرطی که ابعاد مذهبی موضوع در آن درس مورد بحث قرار ننگرفته باشد، در درس دینی صرفاً با توجه به جنبه های دینی موضوع مورد بحث قرار دهند. حال این سؤال مطرح می شود که با توجه به نتایج تحلیل محتوا که نقش بسیار عظیم سایر دروس را در تعلیم و تربیت دینی مشخص ساخته است. (نقشی که

خیلی بیشتر از اینها می‌تواند کارآیی داشته باشد) آیا همین موضع حداقلی کافی است؟ و آیا دست‌اندرکاران امر تعلیم و تربیت دینی نباید در مورد محتوای سایر دروس که در تحقق اهداف دینی اخلاقی نقش دارند موضع فعال‌تری داشته باشند؟ از آنجا که قسمت اعظم مباحث دینی - اخلاقی جنبه عاطفی و نگرشی دارد آیا ارایه این مفاهیم در دروس دیگر به صورت احتمالاً نامطلوب توسط کسانی که در امر آموزش ارزش‌ها و تعلیم و تربیت دینی و اخلاقی تخصص کافی ندارند نمی‌تواند منجر به خستگی و وازدگی دانش‌آموز نسبت به مفاهیم مطرحه شود؟

این سؤال‌ها و بسیاری سؤالات دیگر و توجه به این امر که در تربیت دینی اخلاقی سایر دروس نمی‌توانند نادیده گرفته شوند ایجاب می‌نماید که برای تعلیم و تربیت دینی طرحی نو انداخته شود. و برنامه‌ریزان درسی به خصوص در دوره ابتدایی که معلم دروس مختلف یک نفر است برای تعلیم و تربیت دینی از ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل سایر دروس نیز استفاده کافی را ببرند و این مهم حاصل نمی‌شود جز آنکه برنامه‌ای که برای تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی طراحی می‌شود کل نگر باشد و همه دروس را با هم ببیند تا بتواند اهداف ارزشی را بدون خستگی و دل‌زدگی و اثرات مخرب احتمالی به نحو مطلوب محقق سازد. این مسئله جز با به رسمیت شناختن و متولی دانستن گروه دینی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی برای تحقق این امر میسر نخواهد شد. گروه دینی نیز باید مسایل تعلیم و تربیت دینی را کلان ببیند و با یاری گرفتن از سایر متخصصان، ابتدا برنامه کلی تعلیم و تربیت دینی و آموزش ارزش‌ها را برای دوره ابتدایی تهیه نموده و نقش هر یک از دروس را در نیل به اهداف این برنامه مشخص سازد. سپس با ارایه جزئیات بیشتر و با هماهنگی گروه‌های مربوطه زمینه اجرای این امر را فراهم سازد.

اینک نیز تا تحقق امر فوق گروه دینی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی می‌تواند با استفاده از دستاوردهای این تحقیق و تحقیقات مشابه مفاهیم دینی ارزشی ذکر شده در سایر کتاب‌های درسی را شناسایی و کدگذاری نماید و سپس بر مبنای مفاهیم فعلی مطرح شده در سایر کتاب‌ها، در مسیر برنامه کلان، برنامه‌ای موقت برای تعلیم و تربیت دینی تهیه نماید. بدیهی است با شناختی که از مفاهیم مطرح شده در سایر دروس بدست می‌آید می‌توان با هماهنگی گروه‌های مربوطه اشکالات سایر دروس را در این

زمینه نیز تا حد امکان برطرف نمود. همین امر مقدماتی فراهم خواهد کرد که کم کم سایر دروس ارایه بعضی از مفاهیم دینی و ارزش‌ها را در حیطه وظایف خود بدانند، تا گروه دینی بتواند در برنامه‌ریزی‌های خود روی محتوای سایر دروس نیز حساب کند. همکاری سایر گروه‌های درسی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی با گروه دینی و استفاده از پیشنهادها و رهنمودهای این گروه در امر تعلیم و تربیت دینی و آموزش ارزش‌ها کم کم زمینه را برای همکاری بیشتر و تهیه برنامه کلان تعلیم و تربیت دینی و آموزش ارزش‌ها در دوره ابتدایی مهیا خواهد ساخت.

**جدول ۱: نمونه‌ای از جداول ارتباط تعمیم‌ها با مفاهیم جزئی
پیشنهاد شده توسط راهنما**

مفهوم اساسی «قرآن»

پایه دوم	پایه سوم	پایه چهارم	پایه پنجم
<ul style="list-style-type: none"> • قرآن کتاب دینی ماست که خداوند توسط پیامبر برای ما فرستاده است. • قرآن، آورده شده توسط پیامبر از سوی خدا • بیان داستان‌های زیبا و پندآموز در قرآن • بیان کارهای خوب و بد در قرآن • بیان آنچه خدا دوست دارد و دوست ندارد در قرآن • بیان سرگذشت انسان خوب و بد در قرآن 	<ul style="list-style-type: none"> • خدا در قرآن داستانهای آموزنده و شریفین بسیاری را برای ما بیان کرده است. • انواع گوناگون داستانهای قرآن • عبرت‌آموز بودن داستانها • نمونه‌ای از این داستانها 	<ul style="list-style-type: none"> • قرآن کتاب پرلمبتی است. • قرآن کتاب هدایت است. • قرآن زندگی ساز است. • قرآن راهنما و راهبر است. • قرآن سخن خدا با انسان است. 	<ul style="list-style-type: none"> • قرآن وسیله هدایت آسمانی است. • معنای هدایت • هدایت یافتگان به چه چیز نسک می‌چوبند. • قرآن جدا کننده حق از باطل.
<ul style="list-style-type: none"> • به قرآن باید احترام خاصی گذارد. • قرآن کتاب آسمانی ماست. • قرآن محترم است. • آداب احترام به قرآن. 	<ul style="list-style-type: none"> • شنیدن داستانهای قرآن لذت بخش است. • در قرآن داستانهای فرلوانی وجود دارد. • قرآن احسن القصص است. • برخی از داستانهای قرآنی، زندگی مردمان گذشته داستان پیامبران. 	<ul style="list-style-type: none"> • در قرآن دعاهای مهم و ارزشمندی وجود دارد. • دعا گفت و گوی آدمی با خداست. • قرآن الگوی خوبی برای گفت و گو با خداست. 	<ul style="list-style-type: none"> • یک مسلمان باید بتواند قرآن را درست بخواند، بفهمد و به آن عمل کند. • موارد استفاده از قرآن در بهتر زندگی کردن. • معنای عمل به قرآن.
<ul style="list-style-type: none"> • یادگیری قرآن، خواندن و حفظ آن خوب است. • قرآن بخوانیم. • قرآن ما را هدایت می‌کند. • حفظ آیات الهی روشنی بخش دل و جان آدمی است. 		<ul style="list-style-type: none"> • اسلام برای کسانی که قرآن را می‌خوانند و حفظ می‌کنند احترام بیشتری قابل است. • احترام به حافظان و قاریان در صور اسلام • اهمیت درست خواندن و زیبا خواندن قرآن • حفظ قرآن برای یادآوری و استفاده در مسوقه‌نهای مناسب. • اهمیت توجه، معانی و آشنایی عمل به آنها در کنار خواندن قرآن. 	

جدول ۴: نمونه‌ای از نتایج تحلیل محتوای کتابهای درسی بر اساس جدول ارتباط تعمیم‌ها با مفاهیم جزئی

«قرآن»

کتابهای غیر دینی	کتابهای دینی	تعمیم‌ها و مفاهیم جزئی
<p>فارسی پنجم ص ۸۳ تا ۸۵ مدنی پنجم ۱۵۶ الی ۱۵۸ - ۱۶۰ ۱۶۱ - ۱۶۲ فارسی اول ص ۹۰ قرآن اول ص ۳۷ فارسی دوم ص ۵۶</p>	<p>دینی پنجم ص ۲۲ - دینی سوم ص ۲۳ - دینی دوم ص ۳۱</p>	<p>پایه دوم قرآن کتاب دینی ماست که خداوند توسط پیامبر برای ما فرستاده است. - قرآن، آورده شده توسط پیامبر از سوی خدا - بیان داستانهای زیبا و پند آوز در قرآن - بیان کارهای خوب و بد در قرآن - بیان آنچه خدا دوست دارد و دوست ندارد در قرآن - بیان سرگذشت انسان خوب و بد در قرآن</p>
<p>فارسی پنجم ص ۸۵ فارسی اول ص ۹۰ قرآن اول ص ۲ و ۳ قرآن اول ص ۱۰ و ۱۱</p>	<p>دینی پنجم ص ۲۲ - دینی دوم ص ۳۱</p>	<p>به قرآن باید احترام خاصی گذارد. - قرآن کتاب آسمانی ماست. - قرآن محترم است. - آداب احترام به قرآن</p>
<p>قرآن اول ص ۲۸ و ۲۹ قرآن اول ص ۳۹ و ۴۰ قرآن چهارم ص ۲۶ قرآن پنجم ص ۴۵</p>	<p>دینی پنجم ص ۲۲ - دینی سوم ص ۲۳</p>	<p>یادگیری قرآن، خواندن و حفظ آن خوب است. - قرآن بخوانیم. - قرآن ما را هدایت می‌کند. - حفظ آیات الهی روشنی بخش دل و جان آدمی است.</p>

شماره ۴ : فراوانی ارائه تعمیم ها و مفاهیم جزئی مربوط به مفاهیم اساسی مذکور در راهنمای جدید که در دروس فعلی هر پایه دوره ابتدایی عرضه شده اند.

جمع	آداب و اخلاق اسلامی	موسم اسلامی	احکام	قرآن	معاد	اهمیت	پيامبري	خدا	نام درس
۲۱۵	۲۸	۳	۲۹	۱۱	۳۵	۴۶	۲۳	۳۰	
۲۱۸	۹۹	۱۱	۱۵	۸	۳	۳۶	۲۰	۲۶	
۳۳	۱۸	۴	۳	-	-	۸	-	-	
۱۸	۵	۱	۲	۴	۱	۳	۱	-	
۳۷	۲	۲	۱	۱	۱	۱۱	۱۷	۱	
۴	-	۲	-	-	-	-	-	-	
۳۵	۴	-	۴	۲۰	-	۱	۴	۲	
۱۰	۱۰	-	-	-	-	-	-	-	
۱	-	-	۱	-	-	-	-	-	
۵۷۰	۱۷۵	۲۵	۵۶	۴۴	۴۰	۱۰۵	۶۵	۵۱	

جدول شماره ۵ : تعداد تعمیم های پیشنهاد شده در راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی به همراه تعداد و درصد این تعمیم ها که در کتابهای درسی دینی و غیر دینی فعلی دوره ابتدایی مطرح شده است.

مفاهیم اساسی	تعداد تعمیم های پیشنهادی در راهنما	تعمیم هایی که در کتابهای دینی فعلی آمده است		تعمیم هایی که در کتابهای دینی فعلی نیامده ولی در کتابهای درسی غیر دینی آمده است		تعمیم هایی که در کتابهای دینی و غیر دینی فعلی آمده است		تعمیم هایی که در کتابهای دینی و غیر دینی فعلی نیامده ولی در کتابهای درسی غیر دینی آمده است		جمع	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد		
خدایا	۲۵	۱۷	٪۶۸	۲	٪۱۶	۲۱	٪۸۴	۲۱	٪۸۴	۲۱	٪۸۴
پیامبری	۲۰	۱۴	٪۷۰	۵	٪۲۵	۱۹	٪۹۵	۱۹	٪۹۵	۱۹	٪۹۵
امامت	۲۵	۲۲	٪۸۸	۲	٪۸	۲۴	٪۹۶	۲۴	٪۹۶	۲۴	٪۹۶
معاد	۱۶	۱۵	٪۹۳/۷۵	۰	۰	۱۵	٪۹۳/۷۵	۱۵	٪۹۳/۷۵	۱۵	٪۹۳/۷۵
قرآن	۱۰	۵	٪۵۰	۵	٪۵۰	۱۰	٪۱۰۰	۱۰	٪۱۰۰	۱۰	٪۱۰۰
احکام	۲۳	۱۶	٪۶۹/۵۶	۱	٪۴/۳۴	۱۷	٪۷۳/۹۱	۱۷	٪۷۳/۹۱	۱۷	٪۷۳/۹۱
مراسم اسلامی	۱۷	۳	٪۱۷/۶۶	۷	٪۴۱/۱۷	۱۰	٪۵۸/۸	۱۰	٪۵۸/۸	۱۰	٪۵۸/۸
آداب و اخلاق اسلامی	۲۹	۲۰	٪۶۹	۸	٪۲۷/۵۸	۲۸	٪۹۶/۵	۲۸	٪۹۶/۵	۲۸	٪۹۶/۵
جمع	۱۶۵	۱۱۲	٪۶۷/۸۷	۳۲	٪۱۹/۳۹	۱۴۴	٪۸۷/۲۷	۱۴۴	٪۸۷/۲۷	۱۱۸	٪۷۱/۵۱

منابع

۱. آموزش قرآن کلاس های اول، دوم، چهارم و پنجم دبستان؛ وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، اداره کل چاپ و توزیع کتاب های درسی، تهران، ۱۳۷۹.
۲. تعلیمات اجتماعی کلاس های سوم، چهارم و پنجم دبستان؛ وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، اداره کل چاپ و توزیع کتاب های درسی، تهران، ۱۳۷۹.
۳. تعلیمات دینی کلاس های سوم، چهارم و پنجم دبستان؛ وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، اداره کل چاپ و توزیع کتاب های درسی، تهران، ۱۳۷۹.
۴. ریاضی کلاس های اول، دوم، سوم، چهارم و پنجم دبستان؛ وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، اداره کل چاپ و توزیع کتاب های درسی، تهران، ۱۳۷۹.
۵. عسکری، مجید علی؛ بررسی تناسب مفاهیم کتاب «فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی» پایه دوم ابتدایی با توانایی ذهنی دانش آموزان شهر تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم، ۷۰-۱۳۶۹.
۶. علوم تجربی کلاس های اول، دوم، سوم، چهارم و پنجم دبستان؛ وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، اداره کل چاپ و توزیع کتاب های درسی، تهران، ۱۳۷۹.
۷. فارسی کلاس های اول، دوم، سوم، چهارم و پنجم دبستان؛ وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، اداره کل چاپ و توزیع کتاب های درسی، تهران، ۱۳۷۹.
۸. قندیلی، سید جواد؛ بررسی و تحلیل سؤال های کتاب های تعلیمات دینی دوره آموزش ابتدایی براساس طبقه بندی هدف های پرورشی علوم و همکاری در حیطه های سه گانه؛ پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم، تهران، ۱۳۷۲.
۹. کتاب معلم علوم تجربی چهارم دبستان؛ وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، اداره کل چاپ و توزیع کتاب های درسی، تهران، ۱۳۷۹.

۱۰. موسی‌پور سیاه‌جل، نعمت‌الله؛ ارزشیابی شیوه‌ارایه محتوای کتب فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی مقطع ابتدایی ایران با استفاده از روش ویلیام رومی؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد؛ دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم، ۱۳۶۹-۷۰.
۱۱. منفرد، غلامرضا با همکاری حجت‌الله اکبری؛ بررسی نظرات دانش‌آموزان و معلمان کلاس سوم دبستان‌های تهران در زمینه کتاب تعلیمات دینی پایه سوم ابتدایی، طرح پژوهشی دفتر مشاوره و تحقیق امور تربیتی؛ ۱۳۶۸-۶۹.
۱۲. نتایج نقد و بررسی کتاب‌های درسی ابتدایی از منظر تربیت دینی، همایش نقد و بررسی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، تنکابن، تابستان ۱۳۷۸.

